

A nagy háború

Élet és halál levelei¹

„Kedveseim, ha tudnák, mennyire hiányzik a mi Heidelbergünk”, írta Stefan Holm német katona, akinek a nagy háború egy váratlan barátsággal, valójában egy igazi, szégyenlős, férfias szerelemmel kezdődött a fronton. A hadállásokban nem a gránátok süvítése a legrosszabb, még maga a halál sem, ami egyszerűen undorítónak látszik, hanem az, hogy nincs álmom. Keveset alszunk, egyik szemünk mindig nyitva, folyamatosan résen vagyunk. Amikor a görög bódulat a kábulat bárkájával mégis végigvezet a mámorító folyó mentén, és felkínál egy darabot a csalóka álomból, akkor a mi bíborvörös Neckar folyónkat álmodom és a várat a dombon, az egyetemünket és a nagyszakállú tanárokat, akik fiatalkoromban még nem tudtak a legcivilizáltabb európai nemzetek embertelenségéről.

„Nem tudom, a cenzúra miatt eljut-e magukhoz ez a levelem, de kész-tetést érzek arra, hogy leírjam életem legborzasztóbb tapasztalatát. Biztosan olvasták a sajtónkban, hogy milyen győzedelmesen indultunk, és magát Párizst is elfoglaltuk, de akkor Geoffrey visszavágott és visszaszorított bennünket a Marne folyótól egészen északra, az átkozott Ain folyóig. Itt a franciák is, mi is harcolni kezdtünk, hogy a front végein bekerítsük az ellenséget. Mi a jobbszárnyunkkal lendültünk, ők a ballal. És mindez – sem a visszavonulás, sem a roham – nem tért el az egyszerű csapatmozgásoktól addig a pillanatig, amikor nagyobb számú fogoly is a kezünkre került. Többségükben franciák, de néhány újonc is az idegenlégiójukból. Senki sem tudta, mit kezdjen velük, fogolytáboraink még nincsenek, így kissé mindannyiunkat meglepett a rendelet, mely szerint közölünk mindenki kap egy rabot, akiről »gondoskodni fog«. Barátaim, az egyszerű,

¹ Részlet Aleksandar Gatalica *Veliki rat* (Vulkan izdavaštvo – Mono & Manjana, Beograd, 2012) című NIN-díjas regényéből.

alig képzett katonák, akik már fürödtek vérben, rabjaikra úgy tekintettek, mint szolgákra, sőt még rosszabb: mint a kutyákra. Nem viselkedtek sokkal jobban az érett negyvenesek sem a »landwehr-tartalékból«, és a könnyűlovasság katonatisztjei sem, akiknek tőlünk kissé távolabb voltak az állásaik.

„A franciák nemcsak hogy mosták a ruháikat, foltozták a harisnyáikat és a golyókat sorakoztatták a töltényhevederbe, hanem még a sértegetéseket és az ütlegeteket is el kellett tűrniük, és hivalkodó címekkel kellett megszólítaniuk őket: »méltóságod« vagy »kegyelmed«. Ez természetesen egyszerre volt nevetséges és szomorú is, én pedig, miután láttam, hogy nem tudok segíteni másokon, eldöntöttem, hogy legalább a saját foglyommal emberként viselkedek. Kedves szüleim, ismernek engem. Az én szívemben nincs utálat... Nekem egy Stanislaw Witkiewicz nevű lengyel jutott. Kiderült, hogy ez a lengyel beszél németül, és jól ismeri nagyjainkat, Goethét és Schillert, mert valamikor a háború előtt Párizsban járt egyetemre.

„Elképzelhetik, mennyire közel kerültünk egymáshoz. Időnként én is rákiáltottam, ráparancsoltam, hogy fényesítse ki a bakancsomat, ő pedig tudta, csak azért teszem ezt, nehogy gyanússá váljunk. Amikor minden elcsendesült, hosszan beszélgettünk, szavaltunk egymásnak és ígérettük, hogy a barátságunkat semmi sem fogja megszakítani a háború után. Ám könnyelműen fogadtuk meg a háború utáni barátságot. Csupán egyetlen őszi hetet tölthettünk együtt a francia földön. Meséltem neki magukról, a mi Heidelbergünkről, a német tudományról, amely egyszer majd összefonódik azzal az oxfordival és sorbonne-ival, és véget vet ennek a borzalmas háborúnak. Kitérta nekem a szívét, elmondta, hogy Párizsban az elsötétítések és az ostromunk idején eljegyzett, majd feleségül vett egy csodálatos lányt. Úgy beszélt róla, mint egy tündérről, akinek tiszta gyöngyházzsínű bőre, hosszú lenszőke haja és tengerkék szeme volt. Olyan élethűen írta őt le, hogy hirtelen én is megszerettem Witkiewicz asszonyt, és igencsak megrázott a hír, amelyet néhány nappal az elválásunk előtt közölt velem, hogy kedvese nincs többé, hogy a csillagokkal alszik, és hogy ő özvegy.

„Vele együtt gyászoltam meg, de reménykedtem is, hogy magánya szorosabbá teheti barátságunkat, hogy mi ketten egy új, másilyn Európának a szimbólumává válhatunk, nem az ellenségek, hanem a barátok Európájának. Elképzeltem a háború utáni első találkozásunkat: csukott kocsiban utazom a varsói Lazienki park másik végébe. Kiszállok, fizetek a kocsisnak, Stanislaw pedig – ujjongva, csupasz mellel, borzasan – szalad felém. Kitárom én is a karom és átölelem, mint kedves barátot, akit régóta, túlságosan régóta nem láttam, és egyszeriben minden eltűnik: a roham, a harcmező, a német, a lengyel és a francia nyelv. Csak a barátság marad, a barátság, amelyről azt

hittem, hogy örökös lesz. De honnan is tudhattam volna, kedves gondviselőim, hogy ez mindössze néhány nap múlva megszakad.

„Már szeptember 15-én megtudtam, hogy a vég a láthatáron van, de a rendeletet az utolsó pillanatig titkoltam az én kedves lengyelem előtt. Ebben az állt, hogy az erőteljes tüzérségi és légitámadás után, amelynek meg kell semmisítenie az ellenséget, a lovasság és a gyalogság feltartóztathatatlan rohamra készül. Amikor elérkezik a pillanat, hogy hódításra induljunk, minden német katonának élő pajzsként maga elé kell tolnia saját foglyát, és kitenni őt a francia oldalról jövő »baráti tűznek«. Nem tudtam elhinni. Harcostársaimnál, az egyszerű »dzsidasoknál« erre a hírre egyszerűen elszakadt a kötőfék. A kék foltok, a szem alatti véraláfutások naiv sérülések voltak azokhoz képest, amiket az utolsó napokban okoztak a nyomorultaknak, akiknek urai lettek. Csak arra ügyeltek, hogy ne nyomorítsák meg őket annyira, hogy ne tudjanak majd előttük járni, ha megfűjják a sípot.

„Ha megfűjják a sípot... És álmodtam arról a napról rémülettel vegyes undorral, amit a háború minden civilizált embernek a torkáig emel. Jó lengyelem észrevette, hogy valami történik az állásainkon, és gondterhelten kérdezte, mi készülődik, én pedig, mint jó haláldoktor, aki a páciense elől titkolja a letális fázisban levő betegséget, nem mondtam meg az igazat. Barátságunk utolsó napján gyöngéden figyeltem, de láttam, hogy nem segíthetek rajta. Szeptember 17-én délután a tüzérség elcsendesedett. Nekünk elrendelték, hogy kötelekkel kössük magunkat a foglyokhoz úgy, hogy előttünk álljanak, háttal nekünk. Itt már elkezdődött a sivalkodás, ordítás. Az én lengyelem is sírva fakadt, én pedig kihasználtam az alkalmat, hogy utoljára megsimogassam és megcsókoljam.

„Egyszerre több tíz őrmesteri sípszó hallatszott. A mellvédek mögé ugrottunk. Az élénk kötött franciák olyan embertelenül ordítottak, tulajdonképpen akár a disznó. Társaim szuronnal döfték, szidták és hajtották őket maguk előtt, mint a barmot. Egyes franciák ordításokkal igyekeztek figyelmeztetni polgártársaikat, hogy ne lőjenek, mások kitartóan kiabáltak valamit franciául, hogy az ellenfél észrevegye, franciák vonala tart feléjük. Százméternyi távolságból azonban sortüzek dördültek el, és a foglyok úgy hullottak, mint a száraz gabonarendek. Parancsot kaptunk, hogy minél többet lefussunk velük, hogy vágjuk át a köteleket, amint őket eltalálják, és feküdjünk le. Egész éjjel azon gondolkodtam, mi lenne a legjobb számomra és lengyelem számára: hogy lemaradjunk, és késlekedéssel próbáljam őt megmenteni, vagy hogy kifussunk a többiek előtt, és így megöljem őt, mielőtt még túl sokat kínlódna. Az utóbbi mellett döntöttem.

„A roham előtt utoljára megsimogattam, és a sípszóra futni kezdtem, amennyire csak a lábam, a lábunk bírta. Utoljára még az jutott eszembe,

hogy, mint ahogyan Platón Lakomája szerint kell, össze vagyunk kötve, készen arra, hogy együtt is haljunk meg. Úgy terveztem, hogy amikor őt eltalálják, a parancs szerint elvágom a kötelet, de nem fekszem le, hanem folytatom, kapjak én is francia golyókat, de nem így volt. Stanislaw Witkiewicz számára a nagy háború az ötvenedik méteren ért véget, a senkiföldjén, amikor az első baráti francia puskagolyó eltalálta kicsivel a szíve fölött. Számomra ma is tart. Bevallom, csak egy pillanatig gondoltam arra, hogy elkiáltom magam mindkettőnkért, és tovább haladok előre. Meddig? Még húsz, talán harminc métert, hasztalanul igyekezve, hogy elérjem a francia állásokat. De nem így tettem. Messzebbre jutottam minden társamnál, és gyáván lefeküdtem. Sikerült visszanezennem, és láttam, hogy a mezőn halott franciák fekszenek eldobva, mint a liszteszások. Társaim arca tébolyult; talán az enyém is olyan volt. Az őrmesterek kiabáltak: »Nézd Stefánt, népség, nézzétek, meddig jutott.« Így hajtották a többieket, hogy utolérjenek.

„Estére minden befejeződött. A mi frontszakaszunkon, amelyről nem szabad megírnom, hol van, sikerült egy kisebb áttörés. A holland sajtok helyett, amelyekkel a hadbiztosság folyamatosan etetett bennünket, most az ellenség által hátrahagyott francia, Madagaszkár feliratú hús konzerveket és fokhagymát találtunk. A húst örülten ettük, mint a legfinomabb csemegét, mindaddig, amíg valaki el nem mondta, hogy a franciák azt beszélnek, nem marhahús, hanem majomhús van a dobozokban. Megundorodtunk tőle, a többi konzervet eldobtuk, otthagytuk nekik a Madagaszkár majomhúsporciók maradványait, mivel tudtuk, hogy már másnap visszafoglalják állásaikat. A halottakat, akiket maguk lőtték szitává, csendben és sietve összeszedték. Parancsnokaink megfogadták, hogy ismét elfoglalják ugyanazokat a pontokat, engem pedig tegnap katonai Vaskezeszettel tüntettek ki. Engem, a legnagyobb gyávát, aki nem mert meghalni akkor, amikor a társát puskagolyók terítették le. Csak az vigasztal, hogy a keresztet Stanislaw Witkiewicz érdemelte ki. Számomra mindig ő marad a francia idegenlégió egyetlen lengyel tagja, akit a német másodosztályú Vaskezeszettel tüntettek ki.

„Szégyellem, hogy a saját gyengeségeimről írok, de még jobban szégyenkeznék, ha valaki be tudna pillantani a szívembe, mert ott csak jeget látna. Kezüket csókolom, apám, anyám, és azt kérem, hogy legalább maguk, akik az én szüleim, bocsássák meg gyengeségeimet, és engem a jó Isten kegyelmébe ajánljanak, aki mindezt látta, de semmit nem tett azért, hogy a vérontást leállítsa... Isten velük. Még életben levő fiuk, Stefan.”

*

„Állásaink,

„Tudom, hol vannak, de nem írom le, mert a cenzúra úgyis elmaszatozná.

„Kedves Apám, kedves Anyám,

„Ez a háború hol nevetséges, hol meg szomorú. Korábban nem írtam arról, hogy egy új háborúzási módba fogtunk. Most mi is, akárcsak a svábok, úgy erősítjük állásainkat, hogy mély árkokat ásunk és behúzódnunk ezekbe, mint a vakondok. Az egész akkor kezdődött, amikor szörnyű veszteségeket okozott nekünk egyetlen géppuska, amelyből egy beásott dzsidás-géppuskás tüzelt. A lövészárkokból csupán néhány ember képes volt akár több napra is megállítani előrenyomulásunkat az Aintól északra.

„Akkor jöttünk rá, és ők is, hogy a lövészárkokban sokkal tovább tudjuk tartani állásainkat, úgyhogy egy-két napra mindkét oldalon eldobtunk a puskákat, és ásót fogtunk. Eleinte rövid tartózkodásra ástunk gödröket, sekélyeket, mint a katonasírok, abban a meggyőződésben, hogy nagyon gyorsan megtöltjük majd őket a saját testünkkel. Aztán kezdtük összekötni ezeket a gödröket, lövészárkokat, járatokat, sáncokat ástunk, végül egy egész kis város keletkezett négy méteres mélységben. Azt hiszem, megirigyelhetett volna minket Franciaország összes vakondja. Helyenként tíz méter széles és csaknem ötven méter hosszú járataink is voltak. A szűk részekben létrát állítottunk fel, és messzelátóval figyeltük az ellenséget, de csak azt láttuk, hogy időnként egy-egy halom föld repül a felszínre a lövészárkaikból.

„A katonaság eleinte tiltakozott a beásás ellen. A betegesebbek köhögni kezdtek a földből áradó nedvesség miatt, de az árkokban hamarosan összebátorkoztunk a patkányokkal, sőt, házikókat építettünk, amelyek kéményeiből barátságos füst szállt fel. Ez a kis kényelem és civilizálódás aztán vidámságot, viccelődést is hozott a katonák életébe. Nekem, mint háború előtti tréfamesternek, az volt a feladatom, hogy elnevezem a lövészárkok szélesebb részeit, és én legnagyobb szállodáinkról neveztem el őket: Ritz, Lutetia, Cecil. A Ritz megnyitása volt a legünnepelesebb, egészen az utolsó pillanatig. Elismerem, hogy az egész travesztiának én adtam meg a hangulatát. Első vendégeink legtestesebb katonánk és a »kedvese« voltak. A kedves szerepét egy kis káplár játszotta, akit még a háború előtt ismertem meg, amikor az én előadásomban lépett fel Jarry egyetlen, Nagyszarvú Übűnek elnevezett színpadi játékában. Nos, ezt a kis komédiást nőnek öltöztettük, a hatalmas katonát pedig úrnak. Ő még egy lornyont is talált, amit az orrára biggyesztett, »kedvese« pedig úgy kibélelte gatyáját francia újságokkal, hogy a katonák csak úgy fütyültek utána. Mi ketten pincérnek öltözve vártuk az első vendégeket.

„»Kimondottan meleg nap van, pedig a nyár már messze mögöttünk, drágám«, mondta a testes katona az úr szerepében, aki feleségével éppen befelé tart a hotelbe. »Valóban meleg van, jólesne egy pohár pezsgő, drágám«, búgott fel úrinőt játszva a káplár, amivel általános derűtséget keltett. »Kérem szépen«, válaszoltam, és leültettem őket az egyszerű fasztalhoz, de nekik úgy kellett tenniük, mintha a legelőkelőbb teremben lennének, és szerepeiket, el kell ismernem, végig rendkívül meggyőzően játszották. Hamarosan megérkezett az igazi pezsgő is. Az úr megkérdezte, ki muzsikál ma a »Ritz Szállodában«, és jókedvre derült, amikor közöltem, hogy a Párizsi Helyőrség Tiszti Együttese játszik. »Tölthetek?«, kérdeztem azután. »Ó, igen, igen«, válaszolt az úr, majd hozzátette: »én, kérem, demokrata vagyok. Amennyi pezsgőt nekem, annyit a feleségemnek is. Két-ujjnyit nekem, kétujjnyit neki.« (A saját poharán hosszában mutatta a két ujját, úgy, hogy színültig teljen, a feleségéén pedig keresztben, úgy, hogy csak az aljára töltsék.) »Ne felülről mutasd nekem«, szisszent fel a nő – és ekkor egy »vödör szén« lökte meg, messzehordó tarackágyúból való gránát, amely pontosan a Ritz Szállodába, azaz a lövészárkunkba csapódott. Amikor a fekete füst szétoszlott, mi pedig kiköptük szánkából a földet, holtan találtuk az urat és az úrnőt, a Ritz első vendégeit. A poharak épek maradtak, a pezsgő, amelybe bele sem szürcsöltek, ki sem ömlött. Csupán ők nem voltak többé. A nagy háború a francia lövészárkok első két színésze számára a legrövidebb dramolette-tel fejeződött be a Ritz Szállodának nevezett széles árokban.

„Így van ez ebben a háborúban. Első vendégeimet már el is felejtettem. Nem könnyezem többé, nincs kit siratnom. Magamból is elegendem van már, és szinte sajnálom, hogy a pincér szerepe helyett nem az úrét osztottam ki magamnak. Csak a kis káplár színészem jut néha eszembe, aki utolsó szerepét a mi lövészárkunkban játszotta. Olyankor felsóhajtok, és azt mondom magamnak: ezt a világot gyorsan, egy rossz pillanatban csapták össze. Amikor a teremtő vagy nem tudta, mit csinál, vagy nem volt magánál.

„Fogadják üdvözleteimet. Még életben levő fiuk, Lucien Giran des Sevola.”

*

„Cannes, 1914. október 28.

„Kedves Zoe, életem szerelme!

„Igazságos Köztársaságunk kegyelméből egy hónapos utókúrán vagyok délen, miután bő két hónapot a Montparnasse-on, a Vogirare kórházban töltöttem, amelyet a német zeppelinek a genfi egyezményrel és a józan ésszel ellenkezve minden második vagy harmadik éjszaka eszeveszetten bombáztak. Mivel testi sérüléseim nem voltak, hanem a Lunéville-ben

halottakkal eltöltött három nap után csupán lelkiek, amelyek jobb szemem állandó rángatózásában nyilvánultak meg – gyakorlatilag a kórházi személyzet segédje lettem.

„Este, amikor megszólaltak a szirénák, segédkeztem, és velük együtt vonszoltam a pincébe a moribundusokat. Senki sem figyelte, ki kit visz, megragadtuk az elsőt, akit parancsra le kellett vonszolni. Alkalmam nyílt, hogy egy kicsit Istent játsszak. Csodálkozni fogsz a szavaimon, de tudd, hogy én már nem az az ember vagyok, akit ismertél és szerettél. Adja meg a valós Isten, hogy szeress engem e levél és a nagy háború után is, amelynek egyelőre nem sejlík a vége. Hadd térjek vissza a Vogirare kórházhoz. Nem tudom, hogy ezt meg kell-e írnom neked, de úgy gondolom, hogy a megváltozott körülmények között is, amikor nem tudom, hogy bírom-e még magam, őszintének kell lennem hozzád, mert maradék elmémmel felfogom, hogy nincs olyan igaz szerelem, amely nem a nyíltságon alapul. Íme tehát a súlyos igazság.

„A Vogirare kórházba szállították a legsúlyosabb eseteket az Ain-ről és a Marne-ről, és sokan közülük nem sokban különböztek a pókhálószerű ágyacskákban levő lepkebáboktól. Nem voltak élők, de nem vállaltak evezőt a holtak trabakolójában sem, az orvosoknak viszont tilos volt az eutanázia. Mégis hallottam a kórházi személyzet megjegyzéseit, hogy a moribundusokra pazarolják a jódot és a morfiumot, ami pedig még segíthetne valamelyik sebesültön, akinek reményt látnak a szemében... Abban a pillanatban elhatároztam, hogy segíték rajtuk. Nyugodt lélekkel, kedves Zoém, rosszindulat nélkül. Minden este, amikor megszólaltak a szirénák, és az átkozott zeppeleink a kórházunk felé is megindultak, kiválasztottam egyet, akiről eldöntöttem, hogy megszabadítom kínjaitól. Úgy választottam, mint a valódi Isten, aki lejött a Földre: könyörület és habozás nélkül, mivel azonban csak ember voltam, nyeltem és magamba rejtettem a szegyenérzetet és az undort, azzal vigasztalódva, hogy áldozataimnak az arca sem látszik a fejkötéstől. Így minden lelkiismeret-furdalástól mentesen a hátamra vettem egyet. Húzni kezdtem a pince felé, útközben pedig szorítottam a nyakát, elég durván vonszoltam ahhoz, hogy önmagától kiszenvedjen, vagy hagytam, hogy mint egy elnyűtt egyiptomi múmia, leguruljon a lépcsőn. A sietségben és tolongásban mindez észrevétlenül történt, nem mintha magam is nem lettem volna óvatos. Előbb hetente egyet öltem meg, majd kettőt. Amikor azonban rájöttem, hogy nemcsak hogy nem lepleznek le, hanem hogy az orvosok hallgatóságos beleegyezése is megvan, úgy döntöttem, hogy minden este, amikor riadó van, egy-egy gyógyíthatatlant megfosztok az életétől. A holtakkal, végső soron, a holtak nyelvén kell beszélni. *Cum mortuis in lingua mortua.*

„Ezért is maradtam két hónappal tovább a Vogirare kórházban. Kórlapomon az állt, hogy állapotom változatlanul súlyos, valójában azonban az orvosok csak azért tartottak ott, mert egy szomorú eszközt láttak bennem, amely véghezviszi azt, amit maguk nem mertek. Azt írták, hogy előbb az idegeimmel, majd az emésztésemmel volt probléma, végül pedig holdkóros lettem. Mindenfélét kigondoltak, csak hogy minél tovább visszatartsanak. Végül könnyezve kísérték ki, nekem pedig úgy tűnt, megmenekültem, mert az utolsó napokban már azt hittem, kórházi fogoly lettem, és örökre a hóhér szerepében kell maradnom... Az egyik vonattal Marseille-be utaztam, a másikkal Nizzába. A déli nap megfürdetett, melegével megtisztított, egy-két napig már azt hittem, megszabadultam bajaimtól, de most megint rosszul vagyok.

„Drága Zoém, nem jelenik meg előttem azoknak az arca, akiket igazságosan a halálba küldtem, mert, mint írtam is, én ezeknek a halott lepkebáboknak az arcát nem is láttam. Továbbra is azt gondolom, hogy befejeztem egy munkát, amit nekem szántak, de vajon tévedek-e? Nem tudom többé, mi a jó és mi a rossz, de úgy gondolom, efféle megítélésekre e háború után egyetlen élőlénynek sem lesz szüksége. Csak téged szeretlek még. Kezedet csókolom, és kérlek, kérd meg Nanát, jöjjetek ismét a tengerpartra, és csatlakozzatok hozzám bánatomban.

„A Te Germain d’Esparbesed.”